

УДК'343.1: 34.05: 340.5

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОРМ ПРО НЕОБХІДНУ ОБОРОНУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ЗАКОНОДАВСТВІ КОНТИНЕНТАЛЬНИХ КРАЇН

Орловський Б.М., к.ю.н., ст. викладач

*Одеський національний університет імені ІІ Мечникова,
Французький бульвар 24/26, Одеса, Україна b.orlovskiy@gmail.com*

Стаття присвячена дослідженню кримінально-правового закріплення норм про необхідну оборону в законодавстві країн континентальної правової системи. Проводиться порівняльно-правовий аналіз цих норм за певними критеріями (найменування, місцезнаходження, форма здійснення, система об'єктів захисту, правова підстава) та робляться узагальнені висновки.

Ключові слова: *необхідна оборона, правомірний захист, протиправний напад чи посягання, суспільно небезпечне посягання, діяння.*

СРАВНИТЕЛЬНО-ПРАВОВОЙ АНАЛИЗ НОРМ О НЕОБХОДИМОЙ ОБОРОНЕ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ КОНТИНЕНТАЛЬНЫХ СТРАН

Орловский Б.М.

*Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
Французский бульвар 24/26, Одесса, Украина b.orlovskiy@gmail.com*

Статья посвящена исследованию уголовно-правового закрепления норм о необходимой обороне в законодательстве стран континентальной правовой системы. Проводится сравнительно-правовой анализ этих норм по определенным критериям (наименование, местонахождение, форма осуществления, система объектов защиты, правовое основание) и делаются обобщающие выводы.

Ключевые слова: необходимая оборона, правомерная защита, противоправное нападение или посягательство, общественно опасное посягательство, деяние.

COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS OF THE RULES REGARDING JUSTIFIABLE DEFENSE IN THE CRIMINAL LEGISLATION OF CONTINENTAL COUNTRIES

Orlovskiy B.M.

*Odessa national I.I. Mechnikov university, Frantsuzskiy Boulevard, 24/26, Odessa, Ukraine
b.orlovskiy@gmail.com*

The article investigates criminal law consolidation of the rules of justifiable defence in the legislation of the countries of Civil law legal system. The Civil law legal system consists of four groups of countries that are characterized by the individual features of the development and establishment of their legal systems: 1) Romance (French Republic, Italian Republic, Kingdom of Spain); 2) German group (Germany Federal Republic, Kingdom of Netherlands, Swiss Confederation); 3) Latin American Group (Republic of Argentina, Brazil); 4) Eastern European Group (Russian Federation, Republic of Belarus, Ukraine). The author considered the rules of justifiable defence in the criminal codes of 14 (fourteen) members of the Civil law legal system and conducted comparative legal analysis of the consolidation of justifiable defence as a legitimate act based on the following criteria: the name of the lawful act, the location of lawful act, the form of lawful act, the system of objects to be protected, the legal basis of the use of lawful act.

Based on comparative legal analysis, the author draws conclusion, for example, that: the concept of justifiable defence in the Romance countries is characterized as "legitimate defence", and in the German group of countries - as "justifiable defence"; a form of self-defence in the most countries of Civil law legal system is characterized by "acts (act)", which can be caused by necessity or committed when required, when unavoidable, etc; ground of self-defence in the criminal law of the countries of Civil law legal system can be "unlawful (illegal) attack or invasion" (within the Romance and German groups of countries), and in East European group of countries — specifically "socially dangerous assault"; objects of defence in justified defence in Romance and German group of countries in general is "a person that defends or another person", and in the Eastern European group of countries - also "state and public interests". These findings form the progressive international experience that can be used to develop the rules of justifiable defence in Ukrainian criminal legislation.

Key words: justifiable defence, lawful defence, unlawful attack or invasion, socially dangerous assault, act.

Необхідна оборона як обставина, що виключає злочинність діяння, забезпечує право кожної особи на самостійний захист від суспільно небезпечних посягань, що ставить перед державою обов'язок забезпечення належного її кримінально-правового регулювання з урахуванням вимог міжнародних стандартів. Тому дослідження та вивчення кримінально-правового закріплення норм про необхідну оборону в законодавстві країн континентальної правової системи, до яких належить й Україна, є важливим питанням у цьому напрямі.

Актуальність теми дослідження обумовлена відсутністю належно проведеного порівняльно-правового аналізу норм про необхідну оборону в кримінальному законодавстві континентальних країн (за критеріями найменування, місцезнаходження, форми здійснення, системи об'єктів захисту та правової підстави). Також вона обумовлена можливістю подальшого використання прогресивного зарубіжного досвіду для вдосконалення окремих положень Кримінального кодексу (далі - КК) України.

Дослідженням закріплення кримінально-правових норм про необхідну оборону в КК окремих європейських країн займалися такі вчені, як Б.В. Волженкін, Л.В. Головкин, Л.М. Гусар, Н.С. Крилова, А.І. Лукашов, Л.Н. Смирнова, А.В. Серебреннікова, В.Д. Пакутін, О.Ф. Скакун та інші. Однак системного дослідження кримінально-правового закріплення норм про необхідну оборону в КК різних груп країн континентальної правової системи з проведенням їх порівняльно-правового аналізу за озвученими п'ятьма критеріями в науці кримінального права допоки не здійснювалось.

Метою та задачами статті є дослідження кримінально-правового закріплення норм про необхідну оборону в КК різних груп країн континентальної правової системи; проведення їх порівняльно-правового аналізу за викладеними автором п'ятьма критеріями з формуванням відповідних висновків щодо прогресивного зарубіжного досвіду.

Однією з головних правових систем сучасності є романо-германська (континентальна) правова система, основу якої складає законодавство континентальних країн Європейського Союзу. Особливими рисами цієї правової системи є верховенство серед джерел права нормативно-правових актів, їх кодифікація та високий рівень узагальнення й уніфікації юридичної термінології. У рамках континентальної правової системи, згідно з найбільш розповсюдженою класифікацією, виділяють чотири групи країн, які характеризуються індивідуальними особливостями розвитку та становлення їх правових систем: 1) романська група; 2) германська група; 3) латиноамериканська група; 4) східноєвропейська група [1].

У романській групі країн у межах цієї правової системи розглянемо структуру та зміст норм про необхідну оборону в кримінальному законодавстві Французької Республіки, Італійської Республіки та Королівства Іспанії.

- I. У кримінальному законодавстві Франції необхідна оборона називається «правомірний захист», правове регулювання якого здійснюється в Главі II «Підстави ненастання кримінальної відповідальності чи її пом'якшення» Розділу II «Про кримінальну відповідальність» Книги I «Загальні положення» Частини I Кримінального кодексу. Вона виступає підставою ненастання кримінальної відповідальності або її пом'якшення. Згідно із ч.1 ст. 122-5 КК Французької Республіки її визначення формулюється таким чином: «Не підлягає кримінальній відповідальності особа, яка при наявності необґрунтованого посягання відносно неї самої або іншої особи здійснює в той же самий час яку-небудь дію, викликану необхідністю правомірного захисту самої себе чи іншої особи, за винятком випадків явної невідповідності між використовуваними засобами захисту і тяжкістю посягання» [2, с. 81]. Проаналізувавши це визначення, можна зробити такі висновки: об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК Французької Республіки виступають «сама особа, яка захищається, або інша особа, власність»; протиправна поведінка того, хто посягає, формулюється як «необґрунтоване посягання»; правомірна поведінка того, хто захищається, описується як «яка-небудь дія, викликана необхідністю правомірного захисту».
- II. Кримінальне законодавство Італії характеризує поняття необхідної оборони як «правомірний захист» («Difesa legittima») і закріплює як обставину, що виключає кримінальну відповідальність у Главі I «Про закінчений злочин і замах на нього» Розділу III «Злочин» Книги I «Про злочини загалом» Кримінального кодексу. Згідно зі ст.52 КК Італійської Республіки: «Не підлягає покаранню той, хто вчинив акт (діяння), будучи вимушеним необхідністю захищати власне право або право іншої особи від наявної небезпеки протиправного посягання, за умови, що захист є співрозмірним тяжкості посягання» [3]. Проаналізувавши це визначення, можна зробити такі висновки: об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК Італійської Республіки виступають «власне право або право іншої особи»; протиправна поведінка того, хто посягає, формулюється як «наявна небезпека протиправного посягання»; правомірна поведінка того, хто захищається, розглядається як «вчинення діяння, яке виявилось вимушеним через необхідність».
- III. У Кримінальному кодексі Іспанії поняття необхідної оборони відсутнє й вона розглядається широко в тексті статті як «захист власної особистості або прав, а також особистості або прав іншої особи» та є підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності. Її правове регулювання здійснюється в Главі II «Підстави, які виключають кримінальну відповідальність» Розділу I «Кримінальне правопорушення» Книги I «Загальні положення про злочини і проступки, відповідальних за їх вчинення осіб, штрафні санкції, заходи безпеки та інші наслідки кримінального правопорушення» КК Королівства Іспанії 2010 року.

У п.4 ст.20 КК Королівства Іспанії 2010 року (в попередньому КК Іспанії 1995 року - п.4 ст.21) про необхідну оборону зазначається таке: «Не підлягає кримінальній відповідальності: <...> 4°) той, хто діяв на захист власної особистості або прав, а також на захист особистості або прав іншої особи, за умови, що дотримані всі наступні вимоги: пп.1) По-перше протиправний напад. У випадку захисту власності протиправним нападом визнається посягання на неї, яке містить ознаки складу злочину або проступку, і піддає її серйозній небезпеці погіршення або неминучої втрати. У разі захисту житла або його приміщень протиправним нападом визнається незаконне проникнення або перебування в них; пп. 2) По-друге необхідність раціональних засобів, що використовуються для запобігання або відбиття; пп.3) По-третє відсутність достатньої провокації з боку захисника» [4]. Проаналізувавши ці норми, можна зробити такі висновки: об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК Королівства Іспанії виступають «власна особистість або права, а також особистість або права іншої особи»; протиправна поведінка того, хто посягає, у кодексі формулюється як «протиправний напад»; правомірна поведінка того, хто захищається, описується через «дії, вчинені на захист».

У германській групі країн у рамках континентальної правової системи автор розгляне структуру та зміст норм про необхідну оборону в кримінальному законодавстві Федеративної Республіки Німеччини (далі - ФРН), Королівства Нідерландів та Швейцарської Конфедерації.

IV. У кримінальному законодавстві ФРН існує поняття «необхідна оборона», яка є підставою, що виключає відповідальність («непротиправною поведінкою»). Її правове регулювання здійснюється в Главі IV «Необхідна оборона і вимушене положення» Розділу II «Діяння» Загальної частини КК ФРН. Параграф 32 КК ФРН характеризує поняття необхідної оборони таким чином:

«Абзац 1 : Той, хто здійснює діяння, викликане потребою необхідної оборони, вчиняє непротиправно.

Абзац 2: Необхідна оборона - це захист, який потрібен для того, щоб відвернути наявний протиправний напад на себе або кого-небудь іншого» [5].

Проаналізувавши таке визначення, можна зробити такі висновки: об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК ФРН виступають «сама особа або хто-небудь інший»; протиправна поведінка того, хто посягає, формулюється через «наявний протиправний напад»; правомірна поведінка того, хто захищається, у кодексі описується як «діяння, викликане потребою необхідної оборони».

V. У кримінальному законодавстві Королівства Нідерландів також існує поняття «необхідна оборона», яка характеризується як підстава для звільнення особи від кримінальної відповідальності та закріплюється в Розділі III «Звільнення від кримінальної відповідальності та посилення кримінальної відповідальності» Книги I «Загальні положення» КК. У ч.1 ст.41 КК Королівства Нідерландів зазначено: «Особа, яка вчиняє правопорушення, якщо це необхідно при захисті його самого або іншої особи, його особистої недоторканності чи власності або недоторканності й власності іншої особи при безпосередньому незаконному нападі, не підлягає кримінальній відповідальності» [6, с. 174]. Проаналізувавши це визначення можна зробити такі висновки: об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК Королівства Нідерландів виступають «сама особа, її особиста недоторканність чи власність або інша особа, її недоторканність чи власність»; протиправна поведінка того, хто посягає, формулюється як «безпосередній незаконний напад»; правомірна поведінка того, хто захищається, у кодексі описується через «вчинення правопорушення, якщо це необхідно при захисті».

VI. У кримінальному законодавстві Швейцарії визначено поняття «необхідна оборона», яка виступає однією з правомірних дій та регулюється в параграфі 8 «Правомірні дії» Розділу II «Караність» частини I «Злочини і проступки» Книги I «Загальні постанови» КК. Частина 1 ст.33 КК Швейцарської Конфедерації визначає: «Якщо на кого-небудь неправомерно нападають або кому-небудь безпосередньо загрожують нападом, то він або будь-який інший мають право відвернути посягання способом, співрозмірним обставинам» [7]. Розглянувши це визначення, можна зробити такі висновки: об'єктами захисту при необхідній обороні за КК Швейцарської Конфедерації виступають «хто-небудь або будь-який інший»; протиправна поведінка того, хто посягає, за текстом статті формулюється як «неправомірний напад або безпосередня загроза нападом»; правомірна поведінка того, хто захищається, описується через реалізацію «права на відвернення посягання».

Далі перейдемо до розгляду кримінального законодавства країн-сусідів України, які входять до складу Європейського Союзу (Республіка Польща, Республіка Молдова, Румунія, Республіка Болгарія).

VII. Поняття «необхідна оборона» існує в кримінальному законодавстві Республіки Польща, яке забезпечує її правове регулювання в Главі III «Виключення кримінальної відповідальності» Загальної частини КК. У §1 ст.25 цього кодексу зазначено: «Не здійснює злочину той, хто в стані необхідної оборони безпосередньо відвертає незаконне посягання на яке-небудь благо, що охороняється правом» [8, с. 55]. Проаналізувавши це визначення, можна зробити такі висновки: об'єктом захисту під час необхідної оборони за КК Республіки Польща виступає «яке-небудь благо, що охороняється правом»; протиправна поведінка того, хто посягає, формулюється як «незаконне посягання»; правомірна поведінка того, хто захищається, у кодексі описується через «безпосереднє відвернення».

- VIII. За кримінальним законодавством Республіки Болгарія також існує поняття «необхідна оборона», правове регулювання якої здійснюється в Розділі I «Загальні положення» Глави II «Злочин» Загальної частини КК. Згідно із ч.1 ст.12 цього кодексу не є суспільно небезпечним діяння, яке скоєно в стані необхідної оборони для захисту від безпосереднього протиправного нападу на державні або суспільні інтереси, особистість або права того, хто захищається чи іншої особи шляхом заподіяння шкоди нападаючому в рамках необхідних меж [9, с. 32-33]. Розглядаючи таке визначення, можна зробити висновки про те, що об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК Республіки Болгарія в чіткій послідовності виступають «державні або суспільні інтереси, особистість або права того, хто захищається, чи іншої особи»; протиправна поведінка того, хто посягає, за текстом статті формулюється через «безпосередній протиправний напад»; правомірна поведінка того, хто захищається, описується як «діяння, вчинене шляхом заподіяння шкоди».
- IX. У Кримінальному кодексі Турецької Республіки, прийнятому 26 вересня 2004 р., необхідна оборона за ст.25 характеризується як «законна оборона і при необхідності» та виступає підставою, що виключає кримінальну відповідальність. Її правове регулювання здійснюється в Розділі II «Підстави, що виключають або пом'якшують кримінальну відповідальність» частини II «Принципи кримінальної відповідальності» Книги I «Загальні положення» КК. Сама структура ст.25 «Законна оборона і при необхідності» передбачає, що не може бути покараний як злочинець той, хто зрозумів несправедливий напад проти себе або кого-небудь іншого, який є або відбудеться, за умови, що його дії були вчинені пропорційно й із необхідністю відбити напад. При цьому необхідність передбачає, що особа не може уникнути нападу чи позбутися від небезпеки іншими способами, а пропорційність характеризує відповідність між використовуваними засобами особи та злочинця. У науковій літературі також зазначається, що порівняно з КК Турецької Республіки 1945 р. (з відповідними змінами та доповненнями) новий КК 2004 р. до правових цінностей, що підлягають захисту під час необхідної оборони тепер відносить і майно [10, с. 31]. Отже, аналізуючи викладені норми, можна дійти до висновків, що об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК Турецької Республіки виступають «сама особа або хто-небудь інший, власність»; протиправна поведінка того, хто посягає, формулюється як «несправедливий напад»; правомірна поведінка того, хто захищається, у кодексі описується через вчинення «дій із необхідністю відбити напад».
- X. Згідно з КК Румунії, який тяжіє до романської групи країн, необхідна оборона називається «правомірним захистом» та є одним із правомірних актів, який за відповідності вимогам «виправдальних пунктів», передбачених ст. 22 «Правомірний захист» Глави II «Виправдовуючі обставини» Розділу II «Злочини» Загальної частини кодексу, не є злочином. Згідно зі ст.22 «діяння, що здійснене як правомірний захист, не є злочином». Такою, що знаходиться в стані правомірного (законного) захисту, є особа, яка здійснює дії, щоб відбити матеріальний, прямий, безпосередній та несправедливий напад на себе чи на будь-яку іншу особу, або проти суспільних інтересів, якщо такий напад є небезпечним для особистості чи прав того, хто захищається, або для суспільних інтересів. Розглядаючи ці норми, можна зробити такі висновки: об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК Румунії виступають «сама особа чи будь-яка інша особа, їх особистість та права, суспільні інтереси»; протиправна поведінка того, хто посягає, за текстом статті формулюється як «матеріальний, прямий, безпосередній та несправедливий напад»; правомірна поведінка того, хто захищається, описується через «дії для відбиття...».
- XI. Згідно з кримінальним законодавством Республіки Молдова «необхідна оборона» є однією з обставин, що усуває кримінальний характер діяння (ст.35), правове регулювання якої здійснюється в Главі III «Обставини, що усувають кримінальний характер діяння» Загальної частини КК. У ч.2 ст.36 «Необхідна оборона» цього кодексу зазначено: «У стані необхідної оборони визнається особа, яка вчиняє діяння з метою відвернення прямого, негайного, матеріального й реального нападу, спрямованого проти неї, іншої особи або проти суспільних інтересів і який представляє крайню небезпеку для особистості або прав того, хто захищається, або для суспільних інтересів» [11]. Аналізуючи це визначення, можна зробити висновки про те, що об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК Республіки Молдова виступають «особистість або права особи, що захищається, іншої особи, суспільні інтереси»; протиправна поведінка того, хто посягає, формулюється як «прямий, негайний, матеріальний і реальний напад»; правомірна поведінка того, хто захищається, у кодексі описується через «діяння з метою відвернення».

Тепер розглянемо правове регулювання необхідної оборони в кримінальному законодавстві країн східноєвропейської групи, до типових представників якої належить Російська Федерація та Республіка Білорусь.

- XII. КК Російської Федерації (далі - РФ) характеризує «необхідну оборону» як обставину, що виключає злочинність діяння, правове регулювання якої здійснюється в Главі VIII «Обставини, що виключають злочинність діяння» Розділу II «Злочин» Загальної частини кодексу. У ч.ч.1, 2 ст.37 «Необхідна оборона» зазначено: «Не є злочином заподіяння шкоди особі, яка посягає в стані необхідної оборони, тобто при захисті особистості й прав того, хто обороняється, або інших осіб, охоронюваних законом інтересів суспільства чи держави від суспільно небезпечного посягання, якщо це посягання було пов'язане з насильством, небезпечним для життя особи, що обороняється чи іншої особи, або з безпосередньою загрозою застосування такого насильства. Захист від посягання, не пов'язаного з насильством, небезпечним для життя того, хто обороняється, чи іншої особи, або з безпосередньою загрозою застосування такого насильства є правомірним, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони, тобто умисних дій, які явно не відповідають характеру й небезпечності посягання». Досліджуючи норми цієї статті, можна зробити такі висновки: об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК РФ виступають «особистість і права того, хто обороняється, або інших осіб, охоронювані законом інтереси суспільства чи держави»; протиправна поведінка того, хто посягає, за текстом статті формулюється як «суспільно небезпечне посягання (пов'язане чи не пов'язане з небезпечним для життя насильством)»; правомірна поведінка того, хто захищається, описується через «дії по заподіяння шкоди».
- XIII. У кримінальному законодавстві Республіки Білорусь «необхідна оборона» також виступає однією з обставин, що виключає злочинність діяння, правове регулювання якої здійснюється в Главі VI «Обставини, що виключають злочинність діяння» Розділу II «Підстави і умови кримінальної відповідальності» Загальної частини КК. У ч.2 ст.34 «Необхідна оборона» цього кодексу зазначено: «Не є злочином дія, вчинена в стані необхідної оборони, тобто при захисті життя, здоров'я, прав того, хто обороняється, або іншої особи, інтересів суспільства або держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони» [12]. Розглядаючи ці норми, можна зробити такі висновки: об'єктами захисту під час необхідної оборони за КК Республіки Білорусь виступають «життя, здоров'я, права того, хто обороняється, або іншої особи, інтереси суспільства або держави»; протиправна поведінка того, хто посягає, формулюється через «суспільно небезпечне посягання»; правомірна поведінка того, хто захищається, у кодексі описується через «дію, вчинену шляхом заподіяння шкоди».
- XIV. У латиноамериканській групі країн за КК Республіки Аргентина поняття необхідної оборони не закріплюється, вона широко характеризується за текстом кодексу як «дії, вчинені на захист власної особистості чи прав або особистості чи прав іншої особи» та виступає однією з підстав ненастання кримінальної відповідальності. Її правове регулювання забезпечується в ст. 34 Розділу V Частини I «Загальні положення» КК: «Не підлягає кримінальній відповідальності той, хто: п.6 діяв на захист власної особистості або прав, якщо при цьому мали місце наступні обставини: а) протиправний напад; б) розумний вибір засобів захисту, що використовувалися для запобігання або відбиття нападу; в) відсутність достатньої провокації з боку особи, яка захищалася. Передбачається, що зазначені обставини мали місце, наприклад, якщо той, хто захищався перешкодив кому-небудь проникнути в будинок або проломити паркан, огорожу чи двері свого житла, заселеної квартири або побудов, незалежно від того, яка при цьому шкода була завдана нападаючій стороні. Те ж саме відноситься до ситуації, при якій господар застав всередині свого будинку сторонню особу, якщо остання вчинила опір; п.7 діяв на захист особистості або прав іншої особи при наявності обставин, зазначених у пунктах «а» і «б» попередньої частини і наявності передуючої нападу достатньої провокації з боку жертви агресії, за умови, що захисник жертви в провокації участі не брав» [13]. Аналізуючи ці норми можна зробити наступні висновки: об'єктами захисту при необхідній обороні за КК Республіки Аргентина виступають «власна особистість або права, особистість або права іншої особи»;

протиправна поведінка того, хто посягає формулюється як «протиправний напад»; правомірна поведінка того, хто захищається за текстом статті описується через «дії на захист».

Узагальнюючи проведене дослідження кримінально-правового закріплення норм про необхідну оборону у законодавстві континентальних країн автор прийшов до наступних висновків в межах порівняльно-правового аналізу цих норм:

- 1) поняття необхідна оборона в країнах континентальної правової сім'ї формулюється по різному в залежності від груп країн, що до неї входять:
 - у романській групі країн, які підпали під вплив в більшій мірі французького кримінального законодавства, а також у латиноамериканської групи країн воно у загальному вигляді характеризується як «правомірний захист» (КК Французької Республіки, КК Італійської Республіки, КК Румунії) або як «захист власної особистості чи прав або особистості чи прав іншої особи» (КК Королівства Іспанії, КК Турецької Республіки, КК Республіки Аргентина);
- У германській групі країн, які підпали під вплив в більшій мірі німецького кримінального законодавства (КК ФРН, КК Королівства Нідерланди, КК Швейцарської Конфедерації, КК Республіки Польщі, КК Республіки Болгарія) а також східноєвропейській групі країн (КК Республіки Молдова, КК України, КК Республіки Білорусь, КК Російської Федерації) воно у загальному вигляді характеризується як «необхідна оборона».
- 2) необхідна оборона за своєю правовою природою у кримінальних кодексах континентальних країн характеризується по різному та виступає: підставою ненастання кримінальної відповідальності або її пом'якшення (КК Французької Республіки), обставиною, що виключає кримінальну відповідальність (КК Італійської Республіки), підставою для звільнення особи від кримінальної відповідальності (КК Королівства Іспанії, КК Королівства Нідерланди), підставою, що виключає відповідальність (КК ФРН), правомірною дією (КК Швейцарської Конфедерації), тощо. Саме у представників східноєвропейської групи країн (КК України, КК Республіка Білорусь, КК РФ) необхідна оборона характеризується як обставина, що виключає злочинність діяння.
- 3) форма здійснення необхідної оборони в кримінальному законодавстві країн континентальної правової системи в основній більшості характеризується через «дії (діяння)», які викликані необхідністю або вчинені за необхідністю (КК Французької Республіки, КК Італійської Республіки, КК Королівства Іспанії); вчинені вимушено (КК Турецької Республіки) з метою відвернення нападу (КК Республіки Молдова) тощо. Відповідно, такі дії (діяння) особи автоматично направлені (спрямовані) на заподіяння шкоди тому, хто нападає (посягає).
- 4) формулювання об'єктів захисту під час необхідної оборони в країнах континентальної правової системи має свої особливості:
 - а) у романській та германській групі країн до них у загальному вигляді належить «особа, яка захищається або інша особа» (КК ФРН, КК Швейцарської Конфедерації). У різних представників цих груп країн такий загальний об'єкт доповнюється іншими суміжними категоріями (правами особи, яка захищається, її особистою недоторканістю, власністю) і виглядає як «особа, яка захищається, інша особа або власність» (КК Французької Республіки), «власна особистість або права, а також особистість або права іншої особи» (КК Королівства Іспанії), «особа або інша особа, їх особиста недоторканність чи власність» (КК Королівства Нідерланди), «власні права або права іншої особи» (КК Італійської Республіки) тощо.

Таким же чином формулюються об'єкти захисту за необхідної оборони й у представників латиноамериканської групи країн у рамках романо-германської правової системи (наприклад, у КК Республіки Аргентина - «власна особистість або права, а також особистість або права іншої особи»);

- б) у східноєвропейській групі країн (РФ, Республіки Білорусь, України) у рамках романо-германської правової системи до об'єктів захисту за необхідної оборони, крім «особистості та прав особи, що захищається або іншої особи», відносять також «державні та суспільні інтереси». Відповідно до цього об'єкти захисту за необхідної оборони в них у загальному вигляді формулюються як «особистість і права того, хто обороняється або інших осіб, охоронювані законом інтереси суспільства чи держави» (КК РФ), «життя, здоров'я, права того, хто обороняється, або іншої особи, інтереси суспільства або держави» (КК Республіки Білорусь).

В інших країнах-сусідах України система об'єктів захисту за необхідної оборони формується по-різному, наприклад, «благо, що охороняється правом» (КК Республіки Польща). Інколи система таких об'єктів захисту сформульована під впливом законодавства східноєвропейської групи країн (наприклад, у КК Республіки Болгарія - «державні або суспільні інтереси, особа чи права того, хто захищається, або іншої особи») або романської чи германської групи країн (наприклад, у КК Турецької Республіки — захист «себе або кого-небудь іншого, власності»).

- 5) підставою необхідної оборони в кримінальному законодавстві країн континентальної правової сім'ї може виступати «протиправний (незаконний) напад чи посягання» (у межах романської та германської груп країн), а в східноєвропейської групи країн - конкретно «суспільно небезпечне посягання». Наприклад, «протиправне посягання» (КК Італійської Республіки, КК Турецької Республіки), «незаконне посягання» (КК Республіки Польщі), «протиправний напад» (КК Королівства Іспанії, КК ФРН, КК Республіки Болгарія КК Республіки Аргентина), «незаконний напад» (КК Королівства Нідерланди), «суспільно небезпечне посягання» (КК РФ, КК Республіки Білорусь, КК України).

Викладені автором дослідження та висновки мають важливе значення для комплексної характеристики правового закріплення структури та змісту норм про необхідну оборону в кримінальному законодавстві країн континентальної (романо-германської) правової системи і можуть слугувати базою для імплементації окремих прогресивних положень зарубіжного законодавства до кримінального законодавства України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / О.Ф. Скакун ; пер. з рос. - Х. : Консум, 2001. -656 с.
2. Уголовный кодекс Франции / под ред. канд. юрид. наук, доц. Л.В. Головки, канд. юрид. наук, доц. Н.Е. Крыловой ; пер. с фр. и предисл. канд. юрид. наук, доц. Н.Е. Крыловой. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. - 650 с.
3. Уголовный кодекс Италии. Общая часть и преступления против государства / вступ. ст. и пер. : Ципия А.Г. - М., 1991. - 163 с.
- 4.Codigo Penal de Espana2010 [Recurso electronico], - Acceso: <http://despachoabogados.fullblog.com.ar/codigo-penal-espanol-articulado-completo-actualizado-con-la-reforma.html> - назва з екрана.
5. Уголовный кодекс Федеративной Республики Германии / науч.ред. и вступ.статья д.ю.н., проф. Д.А. Шестакова ; предисл. доктора права Г.-Г. Йешека ; перевод с немецкого Н.С. Рачковой. - СПб. ; Изд-во "Юридический центр Пресс", 2003. - 524 с.
6. Уголовный кодекс Голландии / науч. ред. докт. юрид. наук, проф. Б.В. Волженкин, пер. с англ. И.В. Мироновой. - СПб. : Издательство «Юридический центр Пресс», 2001. - 510 с.
7. Уголовный кодекс Швейцарии / науч. ред., предисл. и пер. с нем. канд. юрид. наук А.В. Серебренниковой - СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. - 350 с.
8. Уголовный кодекс Республики Польша / под ред. канд. юрид. наук, доц. А.И. Лукашова, д-ра юрид. наук, проф. Н.Ф. Кузнецова ; пер. с польск. Д.А. Барилевич. - СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. -234 с.
9. Уголовный кодекс Республики Болгария / науч. ред. канд. юрид. наук, проф. А.И. Лукашова. пер. с болг. Д.В. Милушева, А.И. Лукашова; вступ. статья Й.И. Айдарова. - СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. - 298 с.
10. Раджабова Э.Ш. Уголовное законодательство Турецкой Республики : становление и развитие / Э.Ш. Раджабова // Международное уголовное право и международная юстиция. — 2013. — № 1. -С. 29-32.
11. Уголовный кодекс Республики Молдова / вступ. статья канд. юрид. наук А.И. Лукашова. - СПб. : Юридический центр Пресс, 2003. - 408 с.
12. Уголовный кодекс Республики Беларусь / вступ. ст. А.И. Лукашова, Э.А. Саркисовой. — 2-е изд., испр. и доп. - Мн : Тесей, 2001.-312 с.
13. Уголовный кодекс Республики Аргентины / вступ. ст. д-ра юрид. наук, проф. Ю.А. Голика. - СПб. : Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. - 240 с.

REFERENCES

1. Skakun, O.F. (2001), *Teoriya derzhavy i prava : pidruchnyk* [Theory of state and law: textbook], Konsum, Kharkiv, Ukraine.
2. (2002), *Ugolovnyy kodeks Frantsii* [The Criminal Code of France], Translated by Krylova, N.E., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
3. (1991), *Ugolovnyy kodeks Italii. Obshchaya chast i prestupleniya protiv gosudarstva* [The Italian

- Criminal Code. Overview and crimes against the state], Translated by Tsipiya, A.G., Moscow, Russia.
4. Código Penal de España 2010, available at: <http://despachoabogados.fullblog.com.ar/codigo-penal-espanol-articulado-completo-actualizado-con-la-reforma.html>
 5. (2003), *Ugolovnyy kodeks Federativnoy Respubliki Germanii* [The Criminal Code of the Federal Republic of Germany], Translated by Rachkova, N.S., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
 6. (2001), *Ugolovnyy kodeks Gollandii* [The Criminal Code of the Netherlands], Translated by Mironova, I.V., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
 7. (2001), *Ugolovnyy kodeks Shveytsarii* [The Swiss Criminal Code], Translated by Serebrennikova, A.V., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
 8. (2001), *Ugolovnyy kodeks Respubliki Polsha* [The Criminal Code of the Republic of Poland], Translated by Barilovich, D.A., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
 9. (2001), *Ugolovnyy kodeks Respubliki Bolgariya* [The Criminal Code of the Republic of Bulgaria], Translated by Milusheva, D.V. and Lukashova, A.I., Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
 10. Radzhabova, E.Sh. (2013), "The criminal legislation of the Republic of Turkey : the formation and development", *Mezhdunarodnoe ugovnoe pravo i mezhdunarodnaya yustitsiya*, no. 1, pp. 29-32.
 11. (2003), *Ugolovnyy kodeks Respubliki Moldova* [The Criminal Code of the Republic of Moldova], Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.
 12. (2001), *Ugolovnyy kodeks Respubliki Belarus* [The Criminal Code of the Republic of Belarus], Tesey, Minsk, Belarus.
 13. (2003), *Ugolovnyy kodeks Respubliki Argentiny* [The Criminal Code of the Republic of Argentina], Yuridicheskiy tsentr Press, Saint Petersburg, Russia.